

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 316.614.6:376.64:378.046

КУЗЬМІН В.В.

МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-СИРІТ У ВНЗ

У статті розглянуто процес моделювання соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ, запропоновано модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах, визначено критерії та бар'єри соціалізації, відзначено засади діяльності основних агентів соціалізації.

Ключові слова: модель, соціалізація, студент-сирота, ВНЗ, соціальний працівник.

Питання сирітства як соціального явища існує стільки ж, скільки саме людське суспільство, і є невід'ємним елементом цивілізації. Сирітство – це за великим рахунком спосіб життя дітей та молоді, які внаслідок різних обставин залишилися без батьківського піклування.

Діти, які залишилися без батьків, не повинні бути ізольовані від суспільства. Соціально-економічні проблеми українського суспільства, зниження рівня життя населення, падіння традиційних моральних норм і цінностей, високий рівень бездуховності, насильства, жорстокості, неминуче призводять до збільшення кількості сиріт в Україні.

Актуальність статті полягає в тому, в ній порушено проблему соціального становлення студентів-сиріт, якісного проходження процесу соціалізації дитини, тобто її становлення як суспільної істоти, що є одним із важливих факторів формування особистості разом з досягненням певного рівня фізіологічного та психологічного розвитку.

Мета статті – створення моделі соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах.

Дослідження періодів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ ставить перед нами такі завдання:

- 1) дослідити загальну характеристику поняття соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ;
- 2) проаналізувати специфіку процесу соціалізації студентів-сиріт на різних її періодах;
- 3) розробити модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах.

Згідно з даними Державного комітету статистики, в Україні нараховується велика кількість сиріт. Так, на кінець 2010 р. їх кількість

становить 98 119 осіб. З них навчаються у вищих навчальних закладах 9570 осіб [1].

Дослідження проблем сирітства знайшли своє відображення у працях, присвячених таким формам утримання, як загальноосвітні школи-інтернати (В.М. Шкуркіна, І.В. Артемчук, В.А. Пушкар, К.В. Хлебцевич, О.А. Стратюк, О.В. Дорогіна, В.П. Покась, А.С. Аблятипов, Л.В. Кунгурцева); дитячі будинки для дітей-сиріт (М.І. Комісарик, С.П. Нечай, І.В. Пеша, М.О. Соловей); дитячі будинки сімейного типу (О.І. Карпенко, В.Ю. Москалюк, І.Є. Голубєва, Ю.Ю. Черновалюк); реабілітаційні центри (Коношенко С.В.); загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт (Л.І. Куторжевська, І.Б. Плугатор, І.В. Гладченко); сімейні форми виховання (І.В. Ченбай); прийомне батьківство (Г.М. Бевз); притулки і сирітські будинки (С.С. Заєць, Л.В. Кальченко, Л.Г. Голиш) тощо. Значний внесок у дослідження життєдіяльності сиріт зробили Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.М. Балакірева, З.Л. Зайцева, А.Й. Капська, І.В. Пеша, О.О. Коваленко та ін.

Деякі науковці розробляли структурну модель соціалізації дитини-сироти, але її особливістю було те, що призначена вона для сиріт першого року життя з порушеннями психофізичного розвитку (І.В. Гладченко), а в нашому випадку існує потреба розробити модель комплексного соціального супроводу студентів-сиріт в умовах ВНЗ.

Діти-сироти як у “дитячому” віці, так і у 18 років, коли життєвий шлях приводить їх до ВНЗ, залишаються віч-на-віч із своїми проблемами та негараздами: можливість отримання упорядкованого житла, питання отримання якісної освіти.

Загальноприйнято вважати, що до ВНЗ вступають сироти, які мають високий рівень підготовки, і їх успішній поперіодній адаптації та соціалізації в цілому сприяти вже не потрібно. Але для багатьох студентів-сиріт навчання у ВНЗ – це остання система соціального, психологічного, педагогічного впливу. Соціальна значущість навчально-виховного процесу у ВНЗ посилюється самим змістом соціального замовлення.

Готуючи молодого спеціаліста до включення у самостійне життя, посадовці, які відповідальні за ведення виховної та корекційної роботи, соціальні працівники повинні прагнути до досягнення випускником високого ступеня сформованості та зрілості особистості, який у подальшому допоможе їм адаптуватися в оточенні та закріпитись на першому робочому місці, створити сім'ю, підтримувати здоровий спосіб життя тощо.

Виходячи із вищезазначених проблем, можна виділити такі періоди соціалізації:

I період – адаптаційний (від вступу у ВНЗ до закінчення першого курсу);

II період – основний (найбільш тривалий – II–IV курси);

III період – завершальний (кінцевий курс навчання у ВНЗ).

Так, перший період – адаптаційний. Треба відзначити, що студент-сирота у цьому періоді є об'єктом соціальної взаємодії та виступає учасником соціальних відносин. Соціальна взаємодія студента-сироти зі своєю новою малою соціальною групою несе в собі встановлення емоційного контакту із сусідами по кімнаті в студентському гуртожитку (у разі відсутності житлової площі у місті, де розташований ВНЗ); одноступіньниками зі звичайних сімей тощо. Додатково необхідно налаштовувати контакти із викладачами, співробітниками гуртожитків, у яких мешкають студенти-сироти, та співробітниками ВНЗ. Також відбувається деяка перебудова свідомості сиріт щодо особливостей навчального процесу у ВНЗ, який суттєво відрізняється від навчання в попередніх навчальних закладах. Зміна соціального оточення до і після вступу дещо сприяє втраті соціальних контактів з попередніми агентами соціалізації.

Наступним періодом є другий – основний (найбільш тривалий – відповідає навчанню на II–IV курсах). У цьому періоді студент-сирота перебуває лише тоді, коли він успішно адаптувався до нових умов навчання, проживання, не має академічних заборгованостей, а тому може розпочати новий навчальний рік та відкрити наступний період у своєму житті.

Бар'єрами соціалізації сиріт є неправильний вибір спеціальності, слабкі знання, отримані в загальноосвітніх навчальних закладах, слабка усвідомлення власних перспектив, негативний вплив колишнього оточення, особисті лінощі та негативний соціальний досвід сиріт у минулому. Також з часом помічаються схильності до різних форм девіантної поведінки, що є відголоском колишнього виховання, схильностей, які зумовлюються в рамках їх генетичної програми тощо.

Останній, третій період, є завершальним (кінцевий курс навчання у ВНЗ, підготовка до виходу із ВНЗ). На цьому етапі студент-сирота зазвичай перебуває лише тоді, коли він успішно пройшов попередні періоди соціалізації, має гарні відгуки з боку адміністрації факультету, структурних підрозділів ВНЗ та бачить сенс у здобутті повної вищої освіти.

Ще одним критерієм соціалізації є якісне проходження студентом практик, які передбачені навчальними програмами, що дасть змогу більш детально ознайомитись із реальним ринком праці, тим оточенням, до якого може бути залучено майбутнього випускника.

Надзвичайно важливим критерієм на цьому періоді є наявність осіб, які виконували раніше функцію опікуна чи піклувальника (колишні вчителі, завучі, вихователі тощо), тобто осіб, які були "істотним іншим", що являв би собою джерело соціальної підтримки, натхнення, емоційного розвантаження. Усі ці проблеми стосуються такої специфічної групи населення, як сироти, тому що, на відміну від студентів зі звичайних сімей, котрі мають тісний контакт зі своїми батьками, вони позбавлені уваги, виховання, спілкування, підтримки з боку дорослих та однолітків.

Виховною роботою охоплена більшість вищих навчальних закладів, яка виконується здебільшого в рамках разових заходів. Для якісної соціалізації студентів-сиріт необхідно вести цілий ряд комплексних заходів, які б у цілому забезпечували гармонійний розвиток підопічних, сприяли б змістовному навчанню та вихованню, залучали б їх до організованого молодіжного руху, створювали відповідні мотивації та зрештою відчували б власну відповідальність за підготовку цієї категорії студентів до дорослого життя. В умовах ВНЗ соціальний супровід дітей-сиріт також мають здійснювати соціальні працівники, психологи, наявність яких у ВНЗ є вимогою часу.

Враховуючи особливості взаємодії сиріт із основними агентами та наявність бар'єрів соціалізації, пропонується створення і подальше використання моделі, запропонованої нами.

Будемо називати моделлю певний порядок дій, при наслідуванні якого особа, яка має виконувати функцію соціального працівника, матиме змогу організувати процес соціалізації на якісно новому рівні.

Відповідно до поставлених завдань було визначено методи їх досягнень: анкетування, індивідуальна бесіда, тестування, консультування із залученням фахівців (куратори академічних груп, заступники декана з виховної роботи, юрконсульти, психологи тощо).

Анкетування являє собою надання відповідей на чіткі запитання, поставлені в анкеті. Воно ґрунтується на думці, що студент-сирота відверто на них відповідає. З анкети можна отримати інформацію про соціальне становище, рівень освіти, інформованість особи щодо певних прав, особливості поведінки, плани на майбутнє.

Індивідуальна бесіда – метод дослідження, який організується з метою вивчення індивідуальних особливостей, які анкетуванням виявити важко, таким чином можна краще пізнати, наприклад, емоційно-вольову сферу студента-сироти.

Консультування – вид діяльності, який надають, як правило, фахівці відносно поставлених питань чи існуючої проблематики. Найактуальнішими є питання соціального та юридичного характеру, організації навчального процесу та науково-дослідної роботи. У студентів-сиріт, які мають проблеми з навчанням, мають вади фізичного розвитку, частіше виникають консультативні запитання щодо складання академічних заборгованостей – від факту можливого складання до встановлення термінів на додаткове опрацювання матеріалів. При проведенні подібних консультацій дуже важливим є те, щоб на них були присутні студенти-сироти старших курсів навчання, оскільки це дасть змогу викликати довіру, більш ефективно вирішити відповідні проблеми.

Базуючись на результатах проведеного соціологічного дослідження пропонується модель соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах, що дасть можливість поперіодно адаптувати сиріт до навчання у ВНЗ, під час і після завершення навчання (підготовка до виходу з ВНЗ).

Запропоновано проводити комплексний соціальний супровід студентів-сиріт в умовах ВНЗ, який включає такі види допомоги:

I період:

1. Соціальна робота:

– розробка графіка індивідуальної та колективної виховної (корекційної) роботи;

– консультування щодо особливостей користування майном гуртожитку (за умови відповідного проживання); особливостей приготування їжі, розташування місць закупівлі якісних продуктів харчування, товарів загального вжитку, одягу, взуття, тощо; місць побутового обслуговування; проведення підготовки до подальшого проживання у комунальних квартирах з роз'ясненням про особливості оплати за комунальні послуги тощо;

– організація колективних зібрань студентів-сиріт зі спільним обговоренням основних питань їх життєдіяльності;

– представлення інтересів сиріт в органах державної влади, місцевого самоврядування в разі потреби;

– тісна співпраця з органами місцевого самоврядування в частині постановки на квартирний облік для подальшого отримання впорядкованого житла (після завершення навчання у ВНЗ); сприяння в отриманні необхідного комплекта документів.

2. Юридичне та економічне консультування:

– організація надання (отримання) державних пільг та гарантій, поселення студентів-сиріт до студентських гуртожитків (у разі потреби); сприяння звільненню студентів-сиріт від сплати за проживання у студентських гуртожитках;

– ознайомлення студентів із плануванням власного бюджету, орієнтовним використанням власних коштів;

– залучення до різноманітних правових зустрічей; забезпечення права власності на нерухоме (рухоме) майно сиріт, особливо тих, хто виїхали на навчання з основного місця проживання.

3. Психологічна допомога:

– супровід дітей-сиріт, встановлення контакту із сім'ями опікунів (піклувальників);

– діагностика особистих проблем, індивідуальних характеристик, виявлення індивідуальних факторів, які можуть вплинути на процес професійної підготовки студента-сироти;

– узгодження питання адаптації, супутніх труднощів.

4. Інформаційне насичення зі сторони ВНЗ, профспілок та органів самоврядування:

– ознайомлення з особливостями навчального процесу у ВНЗ, зазначення відмінностей від загальноосвітніх навчальних закладів тощо;

– розповсюдження тематичних методичних посібників, у яких доступно б надавались відповіді на найбільш поширені питання сиріт;

- запобігання конфліктам з можливими учасниками навчального-виховного, соціально-побутового процесів;
- проведення бесід із залученням фахівців різних установ та закладів із пропагуванням здорового способу життя, форм сімейної підтримки;
- щорічне інформування студентів про існуючі пропозиції щодо пільгового оздоровлення в університетських санаторіях-профілакторіях, базах відпочинку тощо;
- щорічне інформування про можливість отримання додаткової фінансової підтримки від ВНЗ, профспілки у зв'язку із важким матеріальним становищем, оздоровленням, лікуванням;
- щомісячне розсилання на електронну пошту інформаційних пакетів, у яких повідомляється про основні питання та пропозиції за сферами студентського життя;
- ознайомлення студентів-сиріт із особливостями суспільного життя, районування міста, розміщення бібліотек, магазинів, лікувальних установ; висвітлення чіткого розуміння структури інституцій з прав людини у ВНЗ, місті, області, державі.

II період:

1. Соціальна робота:

- розробка графіка індивідуальної та колективної виховної роботи;
- сприяння медичному обслуговуванню, подальший контроль за станом здоров'я студентів-сиріт, ведення тристороннього діалогу між спеціально уповноваженим органом охорони здоров'я, студентом, комісією соціального захисту профспілки, органу самоврядування, соціальним працівником, розробка відповідно до цього графіка санаторно-курортного оздоровлення та лікування (у разі потреби).

2. Інформаційне насичення зі сторони адміністрації факультету, профспілок та органів самоврядування:

- щорічне перепоселення студентів-сиріт до студентських гуртожитків, у разі потреби зміни оточення – зміни кімнат, гуртожитків;
- широке інформування про можливе підвищення соціальних позицій у зв'язку із залученням до громадської, спортивної, науково-дослідної роботи, діяльності з проведення факультетських, університетських, загальноміських заходів;
- зустрічі з адміністрацією ВНЗ, профспілок та органів самоврядування із обговоренням різних проблем студентів, організація круглих столів.

3. Психологічна допомога:

- подальше проведення профорієнтаційної та роз'яснювальної роботи;
- запобігання конфліктам з учасниками навчально-виховного та соціально-побутового процесів.

4. Юридичне й економічне консультування:

- сприяння наданню (отриманню) державних пільг та гарантій студентам у зв'язку із досягненням повноліття; сприяння звільненню студентів-сиріт від сплати за проживання у студентських гуртожитках;

- ознайомлення студентів із створенням власного бюджету, орієнтовним використанням власних коштів;
- залучення до різноманітних правових зустрічей та консультацій.

III період (підготовка до виходу із ВНЗ):

1. Соціальна робота:

- перевірка проведення щотижневого контролю кураторами академічних груп та завідувачами випускових кафедр за ходом виконання графіків дипломування студентів-сиріт;
- сприяння розвитку контактів студентів-сиріт із потенційними працедавцями;
- виїзди студентів-сиріт п'ятого курсу до інтернатних закладів з метою проведення своєчасної профорієнтації майбутніх абітурієнтів;
- проведення консультацій із підрозділом зі сприяння працевлаштуванню студентів та випускників ВНЗ, служб зайнятості;
- отримання сиротами-випускниками матеріальної допомоги від ВНЗ у зв'язку із працевлаштуванням. Згідно зі встановленою процедурою така допомога виплачується за місцем попереднього навчання сиріт, при поданні документів, що засвідчують прийняття на роботу.

2. Інформаційне насичення зі сторони ВНЗ, профспілок та органів місцевого самоврядування:

- кінцева співпраця з органами місцевого самоврядування у частині отримання упорядкованого житла (після завершення навчання у ВНЗ);
- створення умов для повної самореалізації студентів-сиріт, залучення до організації та проведення до громадської, спортивної, науково-дослідної роботи, діяльності з проведення факультетських, університетських, загальноміських закладів тощо.

3. Психологічна допомога:

- сприяння у вирішенні індивідуальних проблем студентів-сиріт у взаємовідносинах із сім'ями колишніх піклувальників та інших агентів соціалізації;
- подальше проведення профорієнтаційної та роз'яснювальної роботи щодо основних сфер життєдіяльності студента-сироти.

Як видно, головними виконавцями важливих завдань моделі є такі агенти соціалізації: студент-сирота; комісія соціального захисту профкому студентів (студентського самоврядування); сім'я опікунів (піклувальників), колишні вихователі; соціальний працівник, соціальна служба; психолог, психологічна служба ВНЗ; адміністрація факультету, ВНЗ; орган охорони здоров'я, лікарні за місцем проживання; відділ опіки та піклування, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, зазначимо, що критеріями ефективності соціалізації сиріт у такому випадку будуть: отримання якісних знань; залучення студентів до організованого молодіжного руху; розвиток навичок спільного проживання у гуртожитку. Відповідно, бар'єрами соціалізації є: відсутність системної соціальної роботи у ВНЗ; негативний соціальний досвід сиріт; погіршений стан здоров'я; відсутність мотивації.

За умови ж повного дотримання завдань моделі ми отримаємо соціалізовану особистість колишнього сироти-студента, який здатний до включення у сучасний ринок праці, сімейне коло, доросле життя, а також до адаптації тощо.

Висновки. Сучасний стан соціалізації сиріт у ВНЗ є таким, що потребує значної корекції, адже в навчальних закладах ведеться робота із сиротами без відповідного методичного наповнення.

Проблемність соціалізації зумовлюється цілим комплексом факторів: фактичною втратою інституту кураторства у ВНЗ; особистісними проблемами цієї соціальної групи (особисті лінощі сиріт, безвідповідальність, наявність споживацьких поглядів, погіршений стан здоров'я тощо); проблемами адаптації сиріт до навчального закладу, студентського гуртожитку, академічної групи, нового міста; проблемами з отриманням житла після завершення навчання, невмінням розподіляти власні кошти, які вони отримують у ВНЗ. Все це створює сукупність факторів, за якими можна визначити нестабільність, нестійкість загальної картини соціалізації сиріт у ВНЗ.

Існує потреба в налагодженні контакту між відповідними посадовцями та студентами-сиротами, а відтак, буде можливим досягнення успішної адаптації до навчання, проживання у студентських гуртожитках, молодіжного середовища тощо. Саме при дотриманні моделі буде забезпечено комплексний соціальний супровід цієї категорії громадян із соціальною, педагогічною, психологічною складовими. Використання коштів державного бюджету буде значно оптимізованим, якщо до цієї роботи залучити таких агентів соціалізації, як соціальні працівники, педагоги, практичні психологи, юристи тощо.

Використання розробленої моделі соціалізації та комплексного соціального супроводу студентів-сиріт у вищих навчальних закладах при безпосередній роботі посадовців, які мають відповідати за ведення виховної роботи у ВНЗ, оновить зміст роботи із цією соціальною групою студентства, беручи до уваги, що в практичній діяльності подібні методики роботи відсутні, вона може залучити до себе увагу науковців, коло осіб, яких стосується виявлена проблема, які відповідають за цей напрям роботи у навчальних закладах усіх типів, органів державної влади та місцевого самоврядування тощо; сприятиме підвищенню мотивації до отримання якісних знань, здійсненню успішної кар'єри, підвищить конкурентоспроможність випускників-сиріт на ринку праці поруч із молоддю зі звичайних сімей. Застосування при цьому соціальних технологій із роботи із різними групами клієнтів, використання соціологічної бази має закласти надійний фундамент у підготовці соціалізованих особистостей, поліпшити навчальну та виховну роботу у ВНЗ, щоденно сприяти соціальному становленню майбутніх фахівців. Відповідні зміни будуть дієвими засобами оптимізації та ефективного використання коштів державного бюджету.

Список використаної літератури

1. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень державного комітету статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Кузьмин В.В. Моделирование социализации студентов-сирот в ВУЗах

В статтє рассмотрено процес моделювання соціалізації студентів-сирот в ВУЗах, запропоновано модель соціалізації і комплексного соціального супроводження студентів-сирот в вищих навчальних закладах; визначені критерії і бар'єри соціалізації, зазначено положення діяльності основних агентів соціалізації.

Ключевые слова: модель, соціалізація, студент-сирота, ВУЗ, соціальний працівник.

Kuzmin V. Socialization of Orphan Students in Institutes of Higher Education; Sociological Reflection

This article deals with the process of socialization of orphan students in Ukrainian institutes of higher education. The main social-psychologic and physiological peculiarities of orphan students, some agents of socialization. The author of this article proposed improving ways of socialization of orphan students in Ukrainian institutes of higher education.

Key words: socialization, orphan student, institute of higher education, problems.

Надійшла в редакцію 18 вересня 2011 року